

Darab Ágnes (1959) klasszika-filológus, egyetemi tanár (ME Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet). Érdeklődési területe az irodalom és a társelművészetek, fő kutatási területe az idősebb Plinius *Naturalis historia*-ja.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: „Az isteni Augustus balszerencséi”. *Idősebb Plinius: Természetrész VII. 147–150* (2015/4).

„Miért ne fejtsem ki véleményemet, akár helyes, akár téves?”

Irodalomkritikai kérdések az ifjabb Plinius *epistuláiban*

Darab Ágnes

Az ifjabb Plinius kilenc¹ könyvbe rendezett *epistulagyűjteményében*² a mindennapok világa válik fő szöveggé. A prózairodalomban addig nem tapasztalt módon láthatóvá lesz a Római Birodalom legvirágzóbb korszakában egy, a társadalmi és politikai elithez tartozó római polgár életének a teljes spektruma. A kutatás ezért a levelekre egészen a közelmúltig elsősorban olyan kordokumentumokként tekintett, amelyekben keresztül közvetlen út vezet Pliniushoz és ahhoz a társadalomhoz, amelyben élt.³ Az elmúlt negyedszázad Plinius-filológiáját az a paradigmaváltás határozta meg, amely a levelekre a nyilvánosság terében színre lépő én megnyilatkozásaként tekint: az *epistulákban* a levélíró én megalkotottságát, a levelek nagyon tudatosan megformált önreprezentatív voltát hangsúlyozza, illetve ennek az irodalmi technikáira mutat rá.⁴

Plinius önreprezentációjának fontos komponense irodalmi énjének a megalkotása. Ennek a jelentősége abban is megmutatkozik, hogy a levélgyűjteményt nyitó *epistula* a szövegalkotás és a publikálás motívumára épül (*Frequenter hortatus es, ut epistulas, si quas paulo cura maiore scripsissem, colligerem publicaremque*, „Gyakran nógattál, hogy leveleimet, melyeket kissé nagyobb műgonddal írtam, gyűjtssem össze és tegyem közzé”, I. 1, 1), amelyet Plinius a folytatásban is fenntart és továbbépít a téma- és műfajválasztás, a szövegstrukturálás, a részek kidolgozása, valamint az írás mint tevékenység társadalmi státusa közti kapcsolódások kontextusában. Plinius irodalmi énképét mindeközben az *epistulákban* alkalmazott változatos irodalmi technikák és a levélíró ezekre reflektáló kijelentései formálják olyanná, amilyennek azt láttatni akarja.

A levélíró énképének része a kételkedés, a bizonytalanság is. Plinius irodalmi énképének ezek a pillanatai a szövegalkotás folyamatában megfogalmazódó és éppen a maga szövegalkotására reflektáló kérdésekben érhetőek tetten. A tanulmány tárgya éppen ez: az *epistulákban* megfogalmazódó, a szövegválasztást és a szövegalkotást tematizáló kérdések, valamint az arra nem feltétlenül kijelentés formájában adott válaszok. Az értelmezésnek ez a szempontja nem független a levelek önreprezentatív voltától. Mégis túllép azon azzal az előfeltevéssel, hogy általa az *epistulák* értésének egy másik dimenziója nyílhat meg, amely az 1. század irodalmi-művészi ízlésformálódása, annak az irányai felé mutat.

Plinius *epistuláinak* közvetlen irodalmi előzményét Cicero *Ad familiares*-levélgyűjteménye jelenti,⁵ és mint ilyen, dokumentuma a nyilvánossággal eleve számoló irodalmi levél műfajja formálódásának is. Nem meglepő tehát, hogy a gyűjtemény visszatérő témája az újként fellépő műfajnak, az *epistulának* a pozicionálása a prózairodalomban domináns retorikához és *historiához* képest. Az *epistulának* a *historiához* viszonyított minősítése – műfaji elhatárolódásként – szóba kerül már a szövegkorpuszt nyitó levélben, az iménti idézet folytatásában is: *collegi non servato temporis ordine (neque enim historiam componebam), sed ut quaeque in manus venerat* („Nos, összegyűjtöttem, de tekintet nélkül az időrendre, csak ahogy a kezem ügyébe kerültek, hiszen nem történeti munkát állítottam össze”, I. 1, 1).

A történetírás elvárásának kérdését fő témaként feszegeti, eközben példakövetés és történetírás összefüggésére mutat rá az V. 8. *epistula*, amely összességében egy

recusatio. Plinius egy történeti munka halogatása miatt meglehetősen, ebben a kontextusban olvasható a következő gondolatmenet:

Me vero ad hoc studium impellit domesticum quoque exemplum. Avunculus meus idemque per adoptionem pater historiarum et quidem religiosissime scripsit. Invenio autem apud sapientis honestissimum esse maiorum vestigia sequi, si modo recto itinere praecesserint. Cur ego cunctor?

Engem azonban családi példa is ösztönöz erre a tudós foglalatosságra. Nagybátyám, egyben örökbe fogadó atyám, maga is írt történeti műveket, mégpedig igen megbízhatókat. Én pedig azt olvastam a bölcseknél, hogy nagyon is dicséretes dolog őseink nyomdokait követni, ha helyes úton jártak. Akkor hát miért habozom?

Plinius: *Epistulae* V. 8, 5–6

A folytatásban kifejtett válasz a *recusatio*ók toposzkészletéből épül fel: a történetírás választékos és emelkedett művet kíván, azonban a szerző most nem rendelkezik egy ilyen mű megírásához szükséges idővel, mivel korábbi perbeszédeit kell átdolgoznia és véglegesre csiszolnia. Miként a Plinius-levelek kortárs kutatásának meghatározó szerzőpárosa, Roy Gibson és Ruth Morello hangsúlyozza,⁶ az egyes levelek teljes jelentésképződésére akkor van esély, ha abban a kontextusban értelmezzük, amelyet a szerző felépített a számukra. Az V. 8. levél idézett részletének a kulcsszavai (*avunculus – pater – exemplum – historiarum – scripsit – sequi*) ki is jelölik azt a kontextust, amelyben láthatóvá lesz, hogyan felelt meg mégis az *epistulát* író Plinius a római prózairodalom egyik paradigmájának, a történetírásnak: nagybátyám, egyben apám a példaképem, aki történeti munkákat is írt, és akit ebben is követek. A kontextust az idősebb Pliniusra alludáló gesztus teremti meg, akinek az írói munkásságát, valamint az olvasásra-jegyzetelésre-írásra, vagyis a *studiumra* fordított időbeosztását éppen az ifjabb Plinius III. 5. *epistulája* foglalja össze, amely maga is olvasható egy *vir illustris* portréjaként, egyfajta *historia*-ként. A történetíró idősebb Pliniust megörökítő III. 5. levél pedig magával vonja az V. 8. *epistula* értelmezésébe ennek a portrénak a folytatását, a VI. 16. levelet, az pedig a VI. 20. *epistulát*,⁷ tehát az úgynevezett Vezúv-leveleket, amelyek ugyanarról az eseményről – a természeti katasztrófa napjairól – íródtak ugyanannak a történetírónak, Tacitusnak a kérésére. A VI. 16. *epistula* az emberek mentésére Misenumból elinduló idősebb Plinius halálának kanonikussá vált elbeszélése. A VI. 20. *epistula* annak a leírását nyújtja, hogyan élte meg a Vezúv kitörésének napjait a Misenumban maradt ifjabb Plinius. A két levél összeolvasására⁸ korántsem csak az azonos téma invitálja a mindenkor befogadót, hanem maga a levélíró én az *epistulák* egymásra reflektáltságának a felépítésével és folyamatos fenntartásával. Az V. 8. levél összeolvasására a Vezúv-levelekkel pedig nemcsak az idősebb Plinius alakja invitál, hanem a levelek kezdésének a témája – a történetírás – és e témamegjelölés szintaktikai egybehangzása is mindhárom *epistula* elején: *Suades, ut historiam scribam* („Rábeszélés, hogy írjak egy történeti művet”, V. 8, 1) – *Petis, ut tibi avunculi mei exitum scribam* („Arra kérsz, írjam meg neked nagybátyám halálát”, VI. 16, 1, a szerző fordítása) – *Ais te [...] cupere*

cognoscere („Azt mondtad, [...] felkeltette benned a vágyat, hogy megtudd”, VI. 20, 1; a szerző fordítása).

A Vezúv-leveleket keretbe fogja megírásuknak és téma-választásuknak az indoklása mint kezdés, és a megvalósítás minősítése mint zárás. Az *epistulák* kezdésének gondolati és szintaktikai analógiái – így a kezdő *petis–ais* egybecsengése – még csak az összetartozás benyomását keltik, a VI. 20. levél egészen konkrét visszacsatolása a VI. 16-hoz azonban már látványosan össze is kapcsolja őket:

Petis, ut tibi avunculi mei exitum scribam, quo verius trade-re posteris possis.

Arra kérsz, írjam meg neked nagybátyám halálát, hogy azt még hitelesebben tudd átörökíteni az utókor számára.

Epistulae VI. 16, 1 (a szerző fordítása)

Ais te adductum litteris, quas exigenti tibi de morte avunculi mei scripsi, cupere cognoscere, quos ego Miseni relictus (id enim ingressus abruperam) non solum metus, verum etiam casus pertulerim.

Azt mondtad, hogy a levél, amelyben kérésedre a nagybátyám haláláról írtam, felkeltette benned a vágyat, hogy megtudd nemcsak azt, milyen félelmeket, hanem milyen viszontagságokat viseltem el én, miután Misenumban maradtam (ugyanis itt hagytam abba, amit elkezdtem).

Epistulae VI. 20, 1 (a szerző fordítása)

A VI. 20. *epistula* kezdése nemcsak a VI. 16. kezdésére reflektál, hanem annak a zárására is:

Interim Miseni eram ego et mater – sed nihil ad historiam, nec tu aliud quam de exitu eius scire voluisti. [...] tu potissima excerptes; aliud est enim epistulam aliud historiam, aliud amico aliud omnibus scribere.

Eközben Misenumban voltam, anyám is – de ez nem való történeti munkába, te sem akartál megtudni mást, mint ami a nagybátyám halálával kapcsolatos. [...] A legfontosabbakat majd te válogasd ki; ugyanis más dolog levelet és más történelmi művet írni, más egy barátoknak és más mindenkinek írni.

Epistulae VI. 16, 21–22 (a szerző fordítása)

Misenum említése tehát az a fix pont, ahol a VI. 16. levél narratívája hirtelen megszakad (VI. 16, 21: *Miseni eram*), ahol a VI. 20. felveszi az elbeszélés szálát (VI. 20, 1: *Miseni relictus*), de amelyet már a levélíró én saját történeteként fon tovább. A kontinuitás verbális megfogalmazása (VI. 20, 1: *id enim ingressus abruperam* – „ott folytatom, ahol abbahagytam”) a levelek tematikus összetartozására vonatkozik. Az egybefűzés narratív gesztusa azonban túlmutat ezen, és a levél értelmezésének egy másik dimenzióját nyitja meg. Reflektál a VI. 20. *epistula* témájának a VI. 16. zárásában megfogalmazott előzetes minősítésére: *sed nihil ad historiam* (VI. 16, 21) – nem való történeti munkába, amit majd csaknem szó szerint megismétel a VI. 20. levél zárásában: *Haec nequaquam historia digna* (VI. 20, 20) – „Mindez semmiképpen sem történeti munkába való”.

Ugyanakkor reflektál a VI. 16. *epistula* kezdetének a folytatására is, amely éppen azt taglalja, hogy ki és mi való történeti munkába:

nam video mortis eius, si celebretur a te, immortalam gloriam esse propositam. quamvis enim pulcherrimarum cladum terrarum, ut populi, ut urbes, memorabili casu quasi semper victurus occiderit, quamvis ipse plurima opera et mansura condiderit, multum tamen perpetuitati eius scriptorum tuorum aeternitas addet. equidem beatos puto, quibus deorum munere datum est aut facere scribenda aut scribere legenda, beatissimos vero, quibus utrumque, horum in numero avunculus meus et suis libris et tuis erit.

Ugyanis úgy látom, a halálának halhatatlan hírnevet fog szerezni, ha te örökíted meg. Mert bár a legszebb vidék pusztulása vetett véget az életének, ahogy sok ember és város életének is, mely emlékezetes eset szinte önmagában örökké híressé tenné, és bár ő maga igen sok és maradandó művet alkotott, mégis emlékezetének fennmaradásához a te műveid halhatatlansága nagymértékben hozzájárul. Azokat tartom valóban boldog embereknek, akiket az istenek vagy azzal ajándékoztak meg, hogy a tetteik feljegyzésre, vagy azzal, hogy az írásaik olvasásra érdemesek, a legboldogabbnak pedig azokat, akiknek mindkettő megadatott; ezek sorába helyezik nagybátyámat a saját könyvei és a te könyveid egyaránt.

Epistulae VI. 16, 1–3 (a szerző fordítása)

Facere scribenda és *scribere legenda* – szentenciózus összegzése ez egyrészt a történetírás mindenkor tárgyának és feladatának: példa értékű tettek megörökítése és emlékezetük megalkotása, illetve fenntartása. Összegzése egyben a VI. 16. *epistula* főszereplője, az idősebb Plinius életútjának, amely olyan tettekben bővelkedett, amelyeknek az emlékezetét Tacitus történeti munkája emeli az örökkévalóságba, és aki a maga történeti munkáival is biztosította tettei emlékezetének a fennmaradását (*plurima opera et mansura*). Egyszersmind azt implikálja, amit a levél önreflexív zárása világosan kimond: a levélíró én saját története és annak episztoláris közlése nem tarthat számot sem az utókor, sem az irodalom érdeklődésére. Az idősebb Plinius elindult Misenumból menteni a bajba jutottakat, egyszersmind tanulmányozni az ismeretlen természeti jelenséget. Az ifjabb Plinius Misenumban maradt az anyjával, Livius történeti munkáját tanulmányozni (VI. 20, 5: *posco librum Titi Livi*). Az idősebb Plinius élete *historia scribenda*, a saját művei és a róla írottak pedig *historia legenda*. Az ifjabbé, mindkét vonatkozásban, *nihil ad historiam*, avagy *nequaquam historia digna*.

Ugyanakkor Plinius egy történeti munkához szánt adalékként küldte a VI. 16. levelet, amelynek a megírására a történetíró Tacitus kérte, miként a folytatásban, a VI. 20. levélben foglaltak megörökítésére is, amelynek az elbeszélői stílusát – mint azt Antony Augoustakis elemzése kimutatta – alapvetően határozza meg a tacitusi elbeszéléstechnika.⁹ Továbbá a *facere scribenda* és *scribere legenda* összegzés látványosan alludál Sallustiusnak a Catilina-összeesküvésről írott történeti munkáját bevezető gondolatmenetére a tettek és a tetteket megörökítő írás összefüggéséről.¹⁰ A címzett Tacitus és a Sallustius-allúzió

mellett végül Livius a harmadik történetíró, akinek megidézésével láthatóvá lesz Plinius ambíciója: megalkotni irodalmi énképének azt a komponensét, amely a természeti katasztrófát és az idősebb Plinius halálát megörökítő *epistulákat* és velük együtt a levélíró ént a római történetírás nagyjainak a sorába illeszti. Egyszersmind a VI. 16. narrációjának a hirtelen megszakítása, majd a mintegy narratív *moraként* funkcionáló három levél után a VI. 20. mint a VI. 16. zökkenőmentes folytatása a történetírásból jól ismert elbeszélői technika. Ennek a technikának a levélbeli alkalmazása a történetíróként fellépő Plinius irodalmi énjének a narratív megmutatkozása.¹¹

A Tacitus kérésének engedő én-elbeszélés egy *Aeneis*-idézzettel¹² veszi kezdetét: *'quamquam animus meminisse horret [...], incipiam!'*. Ismét az *Aeneis*re alludál (*Aen.* II. 638–720) a menekülésnek és a visszatérésnek a VI. 20. *epistula* második felét kitevő elbeszélése (VI. 20, 11–20), amikor is Plinius anyja könyörögve kéri a fiát, hogy meneküljön, de nélküle, mert ő már öreg, így csak hátráltatná, sőt veszélyeztetné fia életben maradását (VI. 20, 12: *tum mater orare, hortari, iubere, quoquo modo fugerem; posse enim iuvenem, se et annis et corpore gravem bene morituram, si mihi causa mortis non fuisset*). Az ifjú pedig ugyanazt válaszolja az anyjának, amit Aeneas az apjának: nélküle nem kíván életben maradni, majd kézen fogja és így kényszeríti, hogy kövesse őt (VI. 20, 12: *ego contra: salvum me nisi una non futurum; dein manum eius amplexus addere gradum cogo*). Végül Plinius – ugyancsak Aeneashoz hasonlóan – a menekülés módjára vonatkozó utasításokat ad (VI. 20, 13: *'deflectamus', inquam, 'dum videmus, ne in via strati comitantium turba in tenebris obteramur'*).

A VI. 20. *epistula* *Aeneis*-allúziói az elbeszélés epikus arcát nagyítják fel. Ugyanakkor egyenlőségjelet tesznek a két téma – menekülés Trójából, illetve Misenumból – és a két narratíva – Aeneas elbeszélése Didónak, illetve Plinius elbeszélése Tacitusnak – közé. Mindaz, ami ezt követi (VI. 20, 14–20), Tacitus drámaiságát megidéző leírása a jajveszékelve, fejvesztetten menekülő tömegnek. A levélíró én tehát tudatosan ruhazza fel az *epistulát* egy olyan potenciállal, amely alkalmassá teszi arra, hogy egy nagyobb történeti munka részét képezze.¹³ Plinius az V. 8. levélben elhárítja ugyan egy monumentális történeti munka megírását, ehelyett azonban az *epistula* műfaji keretei között valósít meg egy másfajta, Rhiannon Ash kifejezését használva miniatürizált történetírást.¹⁴ Ez történik a VI. 16. és a VI. 20. levelekben is, amelyek a historiográfia tacitusi elbeszélésmódját ötvözik az epikus hősköltemény vergiliusi pátoszával.

Plinius irodalmi énjét nem a példakövetés, nem nagy programadó művek alkotása jellemzi, hanem a leveleiben többször magasztalt sokoldalúság, tematikai és stíláriis változatosság, könnyedség és játékosság. Az I. 16. *epistula* a kortárs Pompeius Saturninus alkotói sokoldalúságát magasztalja. Kiemeli egyrészt az alkotások műfaji komplexitását: perbeszéd, szonoklat, történetírás, Catullus és Calvus költészetének könnyedségét idéző versek, és nem utolsósorban *epistulák* alkotják ezt az életművet. Plinius, mint írja, napjának minden szabad percében Saturninus műveit olvassa (I. 16, 1: *nunc vero totum me tenet, habet, possidet*), mert lenyűgözi a szövegek stíláriis változatossága, játékossága és sokszínűsége (I. 16, 1: *quam varium quam flexibile, quam multiplex esset*). Védelmére kel annak is, hogy Saturninus személyében egy kortárs szerzőt, és

nem a múlt nagyjait olvassa. Mint írja: *neque enim debet operibus eius obesse, quod vivit. [...] eiusdem nunc honor praesentis et gratia quasi satietate languescit?* („Nem mehet ugyanis a művek rovására, hogy a szerző még él. [...] S most azért, mert közöttünk él, megbecsülése és népszerűsége a közöny áldozata lesz?”, I. 16, 8).

Az I. 16. levélnek akár a párja is lehetne a VII. 4., mert Plinius ebben is az alkotói sokszínűséget dicséri, éspedig a magát. A neki szegezett kérdésre, hogy egy komoly ember hogyan foghat *hendecasyllabusok* írásába, összefoglalja állítása szerint gyermekkoráig visszanyúló költői tevékenységét, amelynek során írt már tragédiát, hőskölteményt, és főképpen elégiákat, majd mások példáját követve a *hendecasyllabusait* önálló kötetben adta ki.¹⁵ A VII. 4. levelet a mintakövetés elvárásának kérdéskörében olvasva tűnik fel az *epistula* azon sajátossága, miszerint egyik részlete mintha egy vitathatatlanul komoly embert, ismét az idősebb Pliniust idézné meg. Amikor a levélíró arról számol be, hogy szabadidejében, különösen, ha úton van, versformákkal kísérletezik (VII. 4, 8: *inde plura metra, si quid otii, ac maxime in itinere, temptavi*), nehéz nem asszociálni a III. 5. *epistulára*, amelyben nagybátyja időbeosztását taglalva jegyzi fel, hogy *otiumát* minden létező élethelyzetben a tanulmányainak szentelte, különös tekintettel az utazásaira, amikor nem foglalkozott semmi mással, csak jegyzeteléssel és diktálással (III. 5, 15: *in itinere quasi solutus ceteris curis huic uni [ti. studiis – D. Á.] vacabat*). A VI. 20. levélben az idősebb Plinius életvitale és napi rutinja mint *exemplum* valósággal ráíródik az ifjabb Plinius önmagáról felépített portréjára,¹⁶ amelynek az egyik komponense az idősebb Plinius „minden percet hasznos tevékenységgel tölteni” életelve, annak a megvalósítása. A VII. 4. *epistula* ugyanerre a példakövetésre alludál, azonban önleplező módon. Az utazás idejét metrikai kísérletezéssel tölteni ugyanis a mintakövetésnek olyan megvalósulása, amely nyomban le is lepleződik: nem nagy ívű és hasznos mű készül, csupán verselgetéssel telik az idő. Ennek ismeretében nemcsak a történetírásnak, hanem a példakövetésnek is önleplező háritásaként olvasható az V. 8. *epistula* már idézett mondatába ékelt feltétel arról, „hogy nagyon is dicséretes dolog öseink nyomdokait követni, ha helyes úton jártak”. A saját történetet elbeszélő Vezúv-levél egyik részlete pedig arról, hogy az ifjabb Plinius és az anyja éjjel erős földmozgásra riadnak, kiülnek a házuk elé, majd a 18 éves Plinius magához viteti Titus Livius könyvét, amit *quasi per otium* elkezd olvasni és kivonatolni onnan, ahol abbahagyta (VI. 20, 5: *posco librum Titi Livi et quasi per otium lego atque etiam, ut coeperam, excerpto*), a mintakövetés paradigmájának inkább a paródiájaként értelmezhető.

A példakövetés témájának ironikusan önleplező narrációjával ellentétben feltűnően apologetikus Plinius *epistuláinak* a hangneme, amikor a maga irodalmi tevékenységéről, ízléséről és szövegalkotásának egy-egy szokatlan megoldásáról ír. Az utóbbinak fontos dokumentuma az etrusiai villa részletes leírását nyújtó V. 6. *epistula*, amelyet Plinius olyan gondolati keretbe foglal, amely megteremti a levél retorikai funkcióját. A kezdet szerint a levélíró a címzett aggodása készíti arra, hogy meggyőzze annak indokolatlanságáról, ezzel együtt döntésének – hosszú etrusiai tartózkodásának – a helyességéről. A gondolati keret másik vége, a levél zárása pontosan erre a nyitányra reflektál, immár a meggyőzés sikerének a biztos tudatában. A szándék tehát a meggyőzés, ennek médiuma az *epistula*, ami

egészében a retorika szabályai szerint felépített *oratió*ként definiálható. Az *oratio* fő része, a *narratio* a birtoknak és a villának, tehát a természeti és az épített környezetnek az aprólékos leírása. Mindeközben Plinius az éppen formálódó szövegére, annak a szokatlan, sőt szabálytalan megoldására, tehát a maga szövegalkotására is reflektál. A befejezés elé négyfejezetnyi kitérést¹⁷ iktat be a kitérésről – az *excursus*ról¹⁸ –, ami maga a villaleírás, végső soron tehát maga az *epistula*. A kitérés a szónoki beszéd egyik szerkezeti eleme, amely „szemléletesebbé, díszesebbé teszi a beszédet, de csak akkor, ha értelemszerűen következik az elhangzottakból”.¹⁹ Plinius leírása ez utóbbi követelménynek csak megszorítással felel meg. A villaleírás értelemszerűen következik a bevezetésből és az érvelés alapját képező szempontokból, de az már felülírja a retorika minden szabályát, hogy az *excursus* nemcsak túlnő megengedett keretein, hanem maga lesz a mű. Ez az eljárás nemcsak a retorika normáival megy szembe, hanem a kitérés-ként funkcionáló leírás latin megnevezésének, a *descriptio*nak a jelentéstartományát is kibővíti. A *descriptio* önmagában valaminek a grafikus vagy verbális megrajzolását, a rendezett és arányos lefestését vagy leírását jelenti;²⁰ ám ez a rendezettség és arányosság itt az ábrázolásról mintha magára az ábrázolás tárgyára vetülne vissza, az etrusiai táj Plinius által leírt látványára, amelyet éppen a *descriptio* tesz szép tájként érzékelhetővé:

neque enim terras tibi, sed formam aliquam ad eximiam pulchritudinem pictam videberis cernere: ea varietate, ea descriptione, quocumque inciderint oculi, reficientur.

Úgy fog tűnni, nem is valódi tájat látsz, hanem annak gyönyörű színekkel megrajzolt eszményi képét; olyan változatos, olyan művészi elrendezettség (descriptio) bűvöli el tekintetedet, bárhova nézel.

Epistulae V. 6, 13

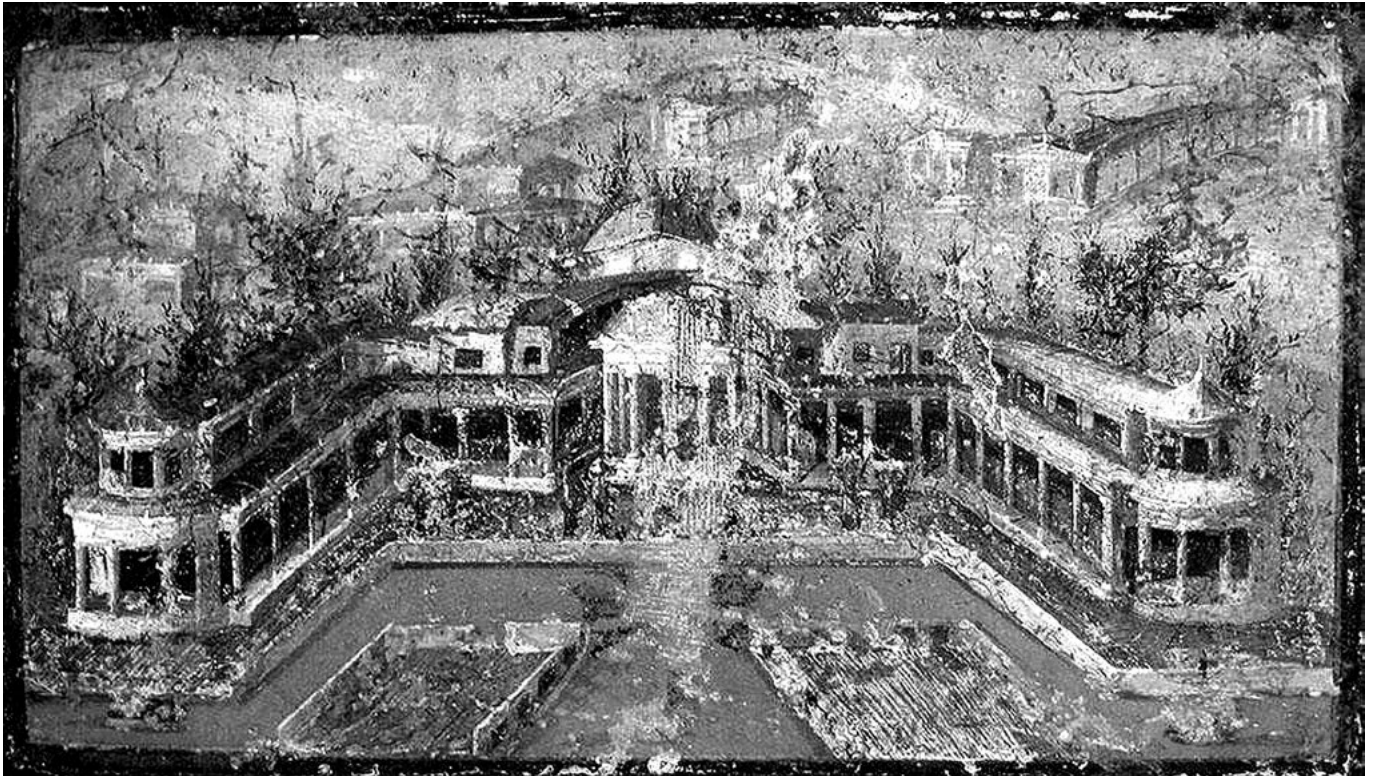
Plinius a maga írói ambícióját a látvány felépítésében jelöli meg irodalomelméleti tárgyú kitérésének mind az elején, mind a végén. Az volt a szándéka, hogy a levél – és az azt hamarosan olvasó címzett – végigjárja a villa minden zugát (V. 6, 40: *nisi proposuissem omnes angulos tecum epistula circumire*). Ez a virtuális út hosszú lett, azonban:

cum totam villam oculis tuis subicere conamur, si nihil inductum et quasi devium loquimur, non epistula quae describit sed villa quae describitur magna est.

amikor megpróbálom szemed elé tárni az egész villát, amennyiben nem beszélek semmi oda nem tartozó és a tárgytól eltérő dologról, nem a levél terjedelmes, ami a villát leírja, hanem a villa, amit leír.

Epistulae V. 6, 44 (a szerző fordítása)

A „leírás” jelentéstartományának az V. 6. *epistulában* megtörténő kibővítése – egy irodalmi mű *excursus*ából egészen odáig, hogy „magával a művel” válik azonossá, melynek funkciója nem több és nem kevesebb, mint irodalmi látványteremtés – kitüntetett irodalomtörténeti pillanatnak tűnik. A „szem elé tárás” (Pliniusnál: *cum totam villam oculis tuis subicere conamur*) retorikai ambíciójáról Quintilianus a következőket írja:

1. kép. Marcus Lucretius Fronto háza, Pompeii, Kr. u. 40–50 körül

Illa vero, ut ait Cicero, sub oculos subiectio tum fieri solet, cum res non gesta indicatur, sed ut sit gesta ostenditur, nec universa, sed per partis: quem locum proximo libro subiecimus evidentiae. Celsus hoc nomen isti figurae dedit. Ab aliis hypotyposis dicitur, proposita quaedam forma rerum ita expressa verbis, ut cerni potius videantur quam audiri. [...] Nec solum quae facta sint aut fiant, sed etiam quae futura sint aut futura fuerint, imaginamur. [...] Habet haec figura manifestius aliquid: non enim narrari res, sed agi videtur. Locorum quoque dilucida et significans descriptio eidem virtuti adsignatur a quibusdam, alii topographian dicunt.

Az az alakzat pedig, ami Cicero szerint szem elé vetés, akkor szokott előfordulni, amikor megtörtént dolgokról nem beszámolunk, hanem történésükben mutatjuk meg őket, nem általában, hanem részleteiben. Az előző könyvben ezt a szemléletesség címen tárgyaltuk. Celsus evidentianak nevezte ezt az alakzatot, mások hypotyposisnak, szavakkal olyan szemléletesen írjuk le a dolgok történéseit, hogy inkább látjuk, mint halljuk őket. [...] Nemcsak azt jelenítjük meg, ami megtörtént vagy történik, hanem azt is, ami meg fog történni vagy megtörténhetne. [...] Ebben az alakzatban van valami kézzelfogható, mert nem mondja, hanem láttatja a dolgokat. A helyek szemléletes és jellegzetes leírását is idesorolják egyesek, mások viszont topográfiának nevezik.

Szónoklattan IX. 2, 40–44 (Adamik Tamás fordítása)

Quintilianus leírása nem hagy kétséget afelől, hogy az *oculis subicere* vagy *evidentia*²¹ vagy *hypotyposis* olyan retorikai alakzat, amely cselekvésnek, illetve történésnek a láttatása. Világossá teszi azt is, hogy a *locorum dilucida descriptio*nak,

vagyis a világos/rendezett táj- és helyleírásnak, tehát annak a fajta szövegnek, amelyet Plinius villaleírása megvalósít, a besorolása ebbe a retorikai alakzatba korántsem volt evidencia. Azt pedig, hogy az *evidentia* a retorikában sem túl régen alkalmazott alakzat, a *Szónoklattan* ugyanezen passzusának fentebb nem idézett részletéből (IX. 2, 41–42) tudhatjuk meg. Quintilianus itt régiokról (*priores*) ír, akik ezt az alakzatot még félve alkalmazták, valamint újakról (*novi*), akik már bátran; az előbbit egy Cicerótól, az utóbbit egy Senecától vett idézettel illusztrálja. Ebben a kontextusban lesz valóban érthető Plinius apológiája. Az *excursus*ként funkcionáló *descriptio* nem cselekvést és nem történést tesz láthatóvá, hanem egy villát és a tájat, amelybe az belesimul. A leírás nemcsak azért lett túlságosan hosszú, mert a tárgyát képező villa nagy, hanem azért, mert Plinius a villaleírást az *oculis subicere* retorikai alakzattá tette, éspedig a cicerói értelemben: nem általában mutatja be, hanem részleteiben, és nem tényszerű információkat közöl róla, hanem a látványát építi fel.²²

A látványteremtés írói ambíciója tehát felülírja a szónoklattan szabályát, vagyis az esztétikai minőség a római szövegalkotás tradicionálisan retorikus hagyományát.²³ Azt a paradigmát, amelyet mint mindenek fölött álló kulturális kódot aligha lehet túlhangsúlyozni a császárkori római társadalomban.²⁴ *Cur enim non aperiam tibi vel iudicium meum vel errorem?* („Miért ne fejtsem ki véleményemet, akár helyes, akár téves?”, V. 6, 42) – teszi fel a költői kérdést Plinius, és a legnagyobb költőelődök, Homéros és Vergilius pajzsleírásával példálózik, amelyek úgy hosszúak, hogy mégis rövidek (V. 6, 43: *quot versibus [...] describat, brevis tamen uterque*), mert mindvégig megmaradnak a tárgyuknál. Valamint Aratos tankölteményével, amely felkutatja az ég legapróbb csillagát is, mégis mér-

téktartó (*modum tamen servat*). Ezért nem kitérés, amit csinál, hanem maga a mű: *Non enim excursus hic eius, sed opus ipsum est* (V. 6, 43–44). Plinius ugyanígy járt el: *Similiter nos ut 'parva magnis'* („Így vagyok én is, »hogy kicsit vessek össze a naggyal«”, V. 6, 44). Ezzel a kijelentéssel pedig nemcsak legitímálja a narratíva formabontó megoldását, hanem azt a Homéros, Vergilius és Aratos alkotta, vagyis megkérdőjelezhetetlen irodalmi hagyomány láncolatába illeszti.

Mi több, a szöveg felszabadítása egy retorika szabta korlát alól, vagyis a részek előírt arányosságának²⁵ a felülírása és az elkalandozás mint fő irány, mint a tényleges tárgy – a szövegalkotásnak olyan megoldása, amely maga is hagyományt teremt: „Nem toporognék sokat itt tovább a módszertan körül – bár erre is igaz ifjabb Plinius mondata, amely szinte minden ún. modern vagy modern utáni szöveg mottója lehetne: Ez nem kitérés, ez maga a mű” – írja a maga narrációs stratégiájára reflektálva Esterházy Péter.²⁶

Arra, hogy ez a gesztus jele vagy része az irodalmi ízlés átalakulásának, nemcsak Plinius önként magára vett magyarázkodásából következtethetünk, hanem a II. 5. *epistulából* is, amelynek témája a levélíró saját beszéde, illetve annak egyik véleményezésre elküldött részlete. A levél címzettjével folytatott dialógusban Plinius ugyancsak a retorika szabta normának a poétikusság javára tett fellazítását veszi védelmébe (II. 5, 5): *nam descriptiones locorum, quae in hoc libro frequentiores erunt, non historice tantum, sed prope poetice prosequi fas est* („Hiszen a könyvemben található sok-sok tájleírásnál nemcsak a történész, hanem szinte a költő stílusára is szükség volt”). Ebben az esetben nem a nagy elődökre hivatkozik, vélhetően azért, mert a poétikus tájleírás a retorikában új jelenség, hanem a fiatal generáció ízlésére: *sunt enim quaedam adolescentium auribus danda, praesertim si materia non refragetur* („Egyben-másban a fiatalabb hallgatóság ízléséhez is alkalmazkodnunk kell, kivált ha tárgyunk természete megengedi”, II. 5, 5).

Mind az V. 6., mind a II. 5. *epistulában* a normatív retorika tradíciójának, illetve e tradíció meghaladásának a kérdésköre rajzolódik ki, amelynek hátterét egy újfajta ízlés megjelenése képezi, az ambícióját pedig a megfelelés mind a régi, mind az új elvárásnak. A II. 5. *epistula* a leírásnak két fajtáját nevezi meg: *historice* és *poetice*. Az előbbi a hitelesség, a *verum* kritériuma, ami a történetírás ambíciója, miként ezt a Tacitus történeti munkája számára írt VI. 16. levél bevezetője világossá teszi: „Arra kérsz, írjam meg neked nagybátyám halálát, hogy azt még hitelesebben tudd átörökíteni az utókor számára” (VI. 16, 1: *quo verius tradere posteris possis*). A költői leírás ambíciója – a villa-*epistula* alapján – a látványteremtés, ami felülírja a pontosság, a hitelesség elvárását.²⁷ A *descriptio* túllép a retorika szabta terjedelmen és funkción, sőt kilép abból, és maga lesz a mű. Ez pedig nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy a meggyőzés elsősorban nem közlésekkel, hanem nyelvi eszközökkel történik. Ami az etrusiai villaleírásban láthatóvá lesz, nem a villa, hanem a villa képe, egy festmény. Az etrusiai villa panorámaszerű totálképe, a természet, amelybe az architektúra belesimul, a környék további villaépületeinek jelzesszerű jelenléte; a tárgyak és a belső dekoráció, valamint az emberek és a mozgáselem teljes hiánya, ehelyett színek és fények, a mindent felülíró vizualitás és valami álomszerű, már-már szürreális összhatás – ezek jellemzik a villaleírást, tehát a villát, amely valójában egy csodálatos szépségű festmény,²⁸ egy *imitatio*,²⁹

a valóságot utánzó művészet, avagy a művészetet utánzó valóság, amelynek a természetes elemeit nem kevésbé érdemes látni, mint az épített komponenseit.³⁰

Az *epistula* mint a retorikai érvelés-cáfolás formája, a villaleírás mint e retorikai szándék megvalósításának a módja valójában a szerzői önreprezentációt szolgálja.³¹ A grandiózus villakomplexum részletező, egyben elbizonytalanító leírása a levélíró énképének a tudatos formálása, a szerzői én alakítása, ami azonban nem csak a narrátor társadalmi státusát³² van hivatva prezentálni. Ez az imaginárius villaleírás nem függetleníthető attól az *otium*-diskurzustól sem, amelyet Plinius már az I. 3. és az I. 9. *epistulákban* megkezd, majd kibont a szövegkorpusz egészében újabb és újabb aspektusokkal gazdagítva azt.³³ A villa a császárkor 1. századában a római elit irodalmi diskursusában az önreprezentáció fontos eleme, amit Statius villaleírásai a bennük megjelenített gazdagsággal kellőképpen illusztrálnak.³⁴ Plinius villaleírásai Statiusétól éppen abban térnek el, hogy nem a villa konkrét fizikai manifesztációját nyújtják, és a legkevésbé sem az építmény dekorációjában és berendezésében megmutatkozó gazdagságot tárják elénk.³⁵ Plinius *epistuláiban* a villa az *otium* tere,³⁶ amely nem pusztán a *negotium* ellentéte.

Az *otium* szóhasználata a római levéltudományban jól nyomon követhető.³⁷ A szóhasználat alapját minden esetben a *negotium*–*otium* polaritása, a nyilvános és a privát, a kötelezettségekkel és a pihenéssel töltött idő ellentétpárja képezi, amit azonban esetenként specifikus értelmezések egészítenek ki. Cicero *epistuláiban* elsősorban a személyes béke és nyugalom megnevezése, míg Senecánál a filozófus életmodell részeként értendő privát szféra, amelyre szükség van ahhoz, hogy a közéleti szerepvállalásaira felkészüljön.³⁸ Az *otium* az ifjabb Plinius szóhasználatában egyrészt az ügyintézés közben adódó rövid szünetek (VII. 4, 8: *si quid otii*) megnevezése – mint az *in itinere* történő verselgetése –, másrészt szellemi szféra, a maga *studium*ként fölfogott irodalmi tevékenységének a szférája.³⁹ Az irodalom művelésének Plinius *epistuláiban* van helye, és ez a villa, amely az intellektuális inspiráció fizikai tere.⁴⁰ Az etrusiai villa ember nélküli, csak fényekkel, színekkel és a természet hangjaival kitöltött terében, annak ekphrasztikus-poétikus leírásában ez az ihlető szféra, az *otium* maga válik láthatóvá és megtapasztalhatóvá.

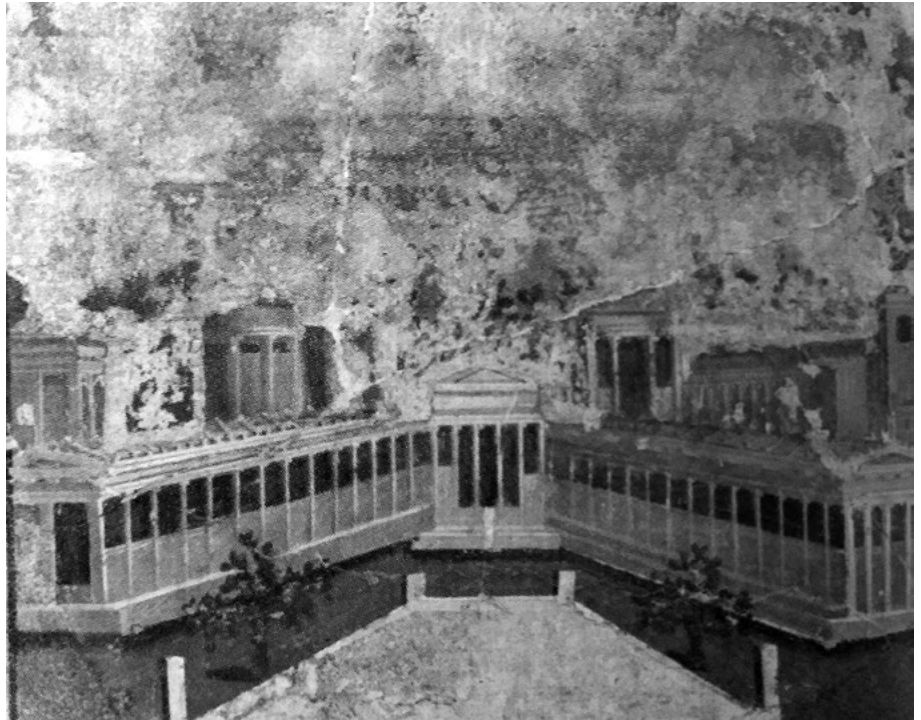
A leírás egyszersmind párhuzamba állítható a korszak új festészeti témájával, annak a képi világával is. A római tájképfestészet⁴¹ az ún. harmadik pompeji stílus korszakának vége felé, a Kr. u. 1. század közepe táján egy új műfajjal, a villatájképekkel gazdagodott.⁴² Ezek a festmények – a meglehetősen gazdag emléktanyag⁴³ alapján – a villa egymagában áll. Tipikusak a nagy oszlopcsarnokos homlokzatok, amelyekre gyakran egy kerten át nyílik rálátás. A villák mögött park és néhány távolabbi épület tűnik föl.⁴⁴ Plinius leírása olyan, mintha a villatájkép szavakkal történő leképezése volna.⁴⁵ Az analógia szöveg és kép között különösen szembetűnő annak a pompeji festménynek a láttán,⁴⁶ amelynek a pliniusi leírás az illusztrációja lehetne. A festmény egy *porticusszal* díszített villaépítménynek a panorámaképét nyújtja, a homlokzat és az oldalszárnyak mögött láthatóvá lesz a többi építmény is, köztük balra egy *tholos*, jobbra egy kis torony, amilyenről az *epistulában* is olvashatunk. Az V. 6. *epistula* természetbe simuló építészeti együttesének a színekkel megrajzolt látványa párhuzamba állítható a villatájképek festőiségével, az épített és a természeti környezet egymást

kiegészítő harmóniájával. Az analógiát a pliniusi *otium*-diskurzus kontextusában szemlélve úgy fogalmazhatunk: a villatájképeket és a villaleírásokat egyaránt jellemző felfokozott vizualitásban nemcsak a korszak művészetének jellemző esztétikai minősége mutatkozik meg, hanem érzékelhető lesz a tisztán irodalmi igénnyel föllépő szöveg – az *epistula* – megalkotásának, magának az irodalmiságnak a tere is.

Az új ízlésnek megfelelő elbeszélői minőséget meglehetősen pontossággal határozza meg a II. 5. *epistula* a retorika és az V. 8. *epistula* a történetírás kontextusában. A II. 5. 6. a következőképpen: *quod tamen si quis exstiterit, qui putet nos laetius fecisse, quam orationis severitas exigit* („nyilván akad, aki úgy vélekedik, hogy ez az előadásmód ellentétes a szónoklat megkövetelte komolysággal”). Az V. 8. levél a történetírásról szólva: *sunt enim homines natura curiosi et quamlibet nuda rerum cognitione capiuntur, ut qui sermunculis etiam fabellis que ducantur* („mert az emberek természetüknél fogva kíváncsiak, és már a tények pusztja ismerete annyira megragadja a figyelmüket, hogy a pletyka is és a mendemonda is vonzza őket”, V. 8, 10). *Severitas* és *laetitia* mind témában, mind beszédmódban: ebben a kettősségben helyezhető el Plinius *epistuláinak* a szövegvilága, amely – a szövegekben megfogalmazódó prózapoétikai kérdések ismeretében – a levélíró én kettős megfelelési ambíciójából vezethető le. A levélíró én szövegalkotását a tradíció és annak a meghaladása határozta meg egyszerre: az elvárás, hogy megfeleljen a szövegalkotás alapvetően retorikus hagyományának, és a személyes attitűd, amely a prózaszövegre nem a retorika és a *historia* terepeként, hanem az esztétikai élvezet és öröm forrásaként tekint mind alkotóként, mind befogadóként. A kérdéskörnek a koncentrátumaként, egyben a választás megfogalmazásaként is olvasható a IX. 33. *epistulát* bevezető irodalomelméleti eszme-futtatás valóság és fikció, hitelesség és eleven költői fantázia, *historia* és *poesis* viszonyáról, kiegészülve az V. 8. levélben említett új témával, egy *sermunculusszal* vagy *fabellával* egy szerelmes delfinről:

C. Plinius Caninio Suo s. Incidi in materiam veram sed simillimam fictae, dignamque isto laetissimo altissimo planeque poetico ingenio; incidi autem, dum super cenam varia miracula hinc inde referuntur. Magna auctori fides: tametsi quid poetae cum fide? Is tamen auctor, cui bene vel historiam scripturus credidisses.

Kedves Caniniusom! Olyan témára akadtam, amely – bármennyire költöttnek látszik – valóság, s nagyon méltó a te eleven, emelkedett, valóban költői tehetségedhez. Akkor bukkantam rá, amikor ebéd közben mindenféle csodálatos történetet mesélgettünk. Az elbeszélő teljesen szavahihető. De mit is érdekel egy költőt a szavahihetőség! Minden-

2. kép. Villa-tájkép Pompeiiből, Kr. u. 1. század 2. negyede, Museo Archeologico Nazionale di Napoli

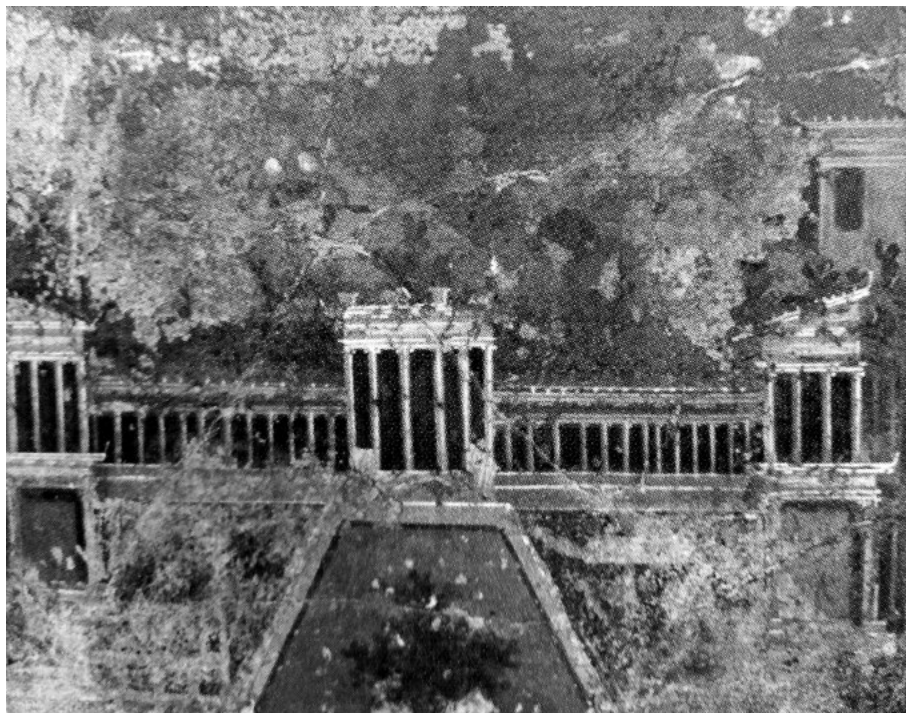
esetre olyan ember, akinek akkor is hihetnél, ha történelmi művet írnál.

Epistulae IX. 33, 1

Cur enim non aperiam tibi vel iudicium meum vel errorem? („Miért ne fejtsem ki véleményemet, akár helyes, akár téves?”, V. 6, 42) – tette fel a kérdést Plinius, és a kitérés irodalmi hagyományára hivatkozva vette védelmébe terjedelmes *descriptio*-ját. A szövegalkotás kérdéseire reflektáló közléseken túl, a leghatásosabb válaszokat azonban ezeknek a közléseknek a megvalósulásai, a levelek maguk jelentik. Plinius gyakorlatában az *epistula* a legtágabb teret engedi a tematikai, műfaji és esztétikai sokszínűségnek. Költőként mutatkozik meg a IX. 33. *epistulában*, amelyben úgy kínálja fel a szerelmes delfin történetét a költő Caniniusnak megéneklésre, olyan ragyogó poétikus nyelvezettel, hogy valójában már a kész alkotást nyújtja át.⁴⁷ Etruriai (V. 6) villájának a leírásában a retorikai érvelés és az ekphrasztikus leírás virtuóznaként mutatkozik meg.⁴⁸ Az V. 8. levélben elhárítja ugyan egy monumentális történelmi munka megírását, ehelyett azonban az *epistula* műfaji keretei között valósítja meg a maga miniatürizált historiográfiáját (VI. 16; VI. 20). Plinius irodalmi énjét nem a megszállott munkavégzés és nagy művek alkotása jellemzi, hanem a többször magasztalt műfaji sokoldalúság, tematikai és stiláris változatosság, könnyedség, játékoság és az öröm, amely örök hírnévhez nem feltétlenül vezet, de a jelenkor elismeréséhez és népszerűséghez igen, és ez éppen elég: *Verum fatebor, capio magnum laboris mei fructum.* („Bevallom őszintén, hogy munkámnak ezt a hatalmas jutalmát élvezettel fogadom el”, IX. 23, 5), majd felteszi az ismét apologetikus kérdést: *Ego celebritate nominis mei gaudere non debeo?* („Nekem miért ne volna szabad örülni nevem népszerűségének?”). A költői munkásságát játé-

kosan-ironikusan áttekintő VII. 4. *epistulában* elégedetten konstatálja, hogy írásai roppant népszerűek. Erre, egyben a tanulmány címében idézett kérdésre is látványosan reflektál a kijelentés (VII. 4, 10): *Qui sive iudicant, sive errant, me delectat* („Akár helyesen ítélnék, akár tévesen, engem örömmel tölt el”).

Ez az alkotói öröm kap formát az *epistula* műfajában és abban a narratív sokszínűségben, amely Plinius levélgyűjteményét jellemzi. A műfaji határok átjárhatóvá tételével, sőt átlépésével az ifjabb Plinius *epistulái* annak az új irodalmi ízlésnek engednek teret a prózában, amit a költészetben Martialis epigrammái és Statius *Silvaeje* a maga teljességében képvisel. Annak az új irodalmi ízlésnek, amelynek alapvetően még a retorikából építkező elbeszélés-módja magába olvaszt különféle irodalmi műfajokat, illetve műfaji normákat és toposzokat, amely a legkülönbözőbb narratívákra alludál, és amely nem nagy ívű, programadó művekre tart igényt, hanem tematikus és diszkurzív sokszínűsége. A levelekben megfogalmazódó irodalomkritikai kérdések és önreflexív megnyilatkozások arról tanúskodnak, hogy ez a fajta próza védelemre, de legalábbis igazolásra szorult. Ez pedig mindenkor a „még” és a „már” határhelyzetének a reflexe, amikor tehát még jelen van egy nagy tradíció megkezdhetetlen paradigmája, de már megmutatkozik annak a meghaladása és a meghaladás módjai is. Azt az erőteret, amelyben az *epistulák* kilenc könyve létrejött és a nyilvánosság terébe

3. kép. Villa-tájkép Pompeiből, Kr. u. 1. század 2. negyede, Museo Archeologico Nazionale di Napoli

lépett, ez a kettősség jelöli ki. A szövegek önreflexív kérdései azt implikálják, hogy a levélíró válaszútra érkezett. A választás mibenlétét vagy inkább a tétjét és annak időről időre megtapasztalható érvényét pontosan illusztrálják megint csak Esterházy Péter szavai (*A szavak csodálatos életéből*): „Van, aki azt szeretné, ha az irodalom is világos kérdésekre világos válaszokat adna... Egyáltalán, hogy valljon színt. Az irodalom azonban inkább színeket vall.”⁴⁹

Jegyzetek

A tanulmány az Ókortudományi Társaság felolvasó ülésén, 2019. május 17-én elhangzott előadás szerkesztett változata. Köszönettel tartozom Tamás Ábelnek, aki inspiráló szerkesztői észrevételeivel segítette egyes megállapításaim tisztázását, illetve pontosabb kifejtését. – Amennyiben másként nem jelzem, az *epistulák* magyar fordítását a következő kiadásból idézem: Ifjabb Plinius: *Levelek*. Fordította Borzsák I., Maróti E., Muraközy Gy., Szepessy T., az utószót írta Szepessy T. Budapest, 2000. – A tanulmány főcímét adó idézet forrása: Plinius: *Ep.* V. 6, 42.

- 1 Plinius nem szánta publikusnak a Traianus császárral folytatott hivatalos levelezést tartalmazó 10. könyvet, amelyet majd csak a 10. század tájkán illesztettek a kilenc könyvhöz, értékét (egy provincia adminisztrációjának páratlan dokumentuma) azonban csak a 16. században ismerték fel: Albrecht 2004, 911, 917.
- 2 A szóhasználatban Georg Luckot követem, aki határozott distinkciót tesz a levél mint irodalmilag kidolgozatlan magánokumentum és az *epistula* mint olyan irodalmi szöveg között, amely eleve számol a nyilvánossággal: Luck 1961, 78. Amennyiben – a szóismétlést elkerülendő – a „levél” megnevezést használom, mindig az ’irodalmi levél’ jelentésében teszem.
- 3 Sherwin-White 1966.
- 4 Leach 1990; Henderson 2002; Henderson 2003, 115–125; Tamás 2011, 38–54; Gibson–Morello 2012.
- 5 Plinius *epistuláinak* viszonyáról a cicerói modellhez lásd Sherwin-White 1966, 1–3; Gibson–Morello 2012, 83–103.
- 6 Gibson–Morello 2012, 37.
- 7 A levelek összetartozását és egységben értelmezését hangsúlyozza legújabbban Tom Keeline is, aki a három *epistulát* (III. 5; VI. 16; VI. 20) az ifjabb Plinius nagybátyjáról megalkotott triptichonjának, avagy háromfelvonásos drámájának nevezi: Keeline 2018, 173, 193. Keeline tanulmányára Mayer Péter hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök neki.
- 8 Tudomásom szerint ez idáig hat tanulmány vizsgálta a VI. 16. és a VI. 20. *epistulákat* egymás kontextusában. Valamennyinek a megközelítésmódja eltérő, s mindegyiktől eltér az általam fent érvényesített megközelítés is. Otto Shönberger a két levél tényés tárgyyszerű megfeleltetésére, műfaji, stílári és etikai analógiák felmutatására törekszik: Shönberger 1990. Nicholas F. Jones a leveleket idősebb Plinius monumentális példázatként funkcionáló alakja felől értelmezi: Jones 2001. Rhiannon Ash az értelmezést az ifjabb Plinius történetírásra vonatkoztható kijelentéseinek kontextusába illeszti bele: Ash 2003. Antony Augoustakis a két levél elbeszélői stílusának a tacitusi/historiográfiai jellegzetességeire mutat rá: Augoustakis 2005. Tom Keeline tanulmánya a pél-

- dakövetés kérdésköre felől veti össze a két levelet: Keeline 2018, 193–195. A magam komparatív elemzése, amelynek egyes részeit beépítettem ebbe a tanulmányba, az identitás és az önreprezentáció felől értelmezi az *epistulákat*: Darab 2019b.
- 9 Augoustakis 2005, 267 skk.
  - 10 Sallustius: *Catilina* III. 1, 2.
  - 11 Ash 2003, 215–216.
  - 12 Vergilius: *Aeneis* II. 12.
  - 13 Augoustakis 2005, 271.
  - 14 Ash 2003, 224.
  - 15 A levél parodisztikus tónusát hangsúlyozza Marchesi 2008, 78–88. Plinius játékosan ironikus költői önreprezentációjaként értelmezi Tzounakas 2012.
  - 16 A szakirodalom természetesen már régen regisztrálta a leveleknek azt a jellegzetességét, hogy Plinius példaképként mutatja fel az idősebb generáció egy-egy személyiségének az életútját és életvitelét, köztük is kiemelten az idősebb Pliniusét, őt az utalások mellett kiemelten a III. 5., a VI. 16. és a VI. 20. *epistulákban*. A kutatók mondhatni görcsösen ragaszkodnak ahhoz az értékeléshez (a kutatástörténet teljes körű áttekintését lásd Keeline 2018, 173–175), miszerint mind az utalások, mind ez a három levél az ifjabb Pliniusnak az idősebb iránti megkérdőjelezhetetlen csodálatát dokumentálják. A magam megfigyelései egybevágóan Keeline tanulmányának alapvetésével, illetve a III. 5., a VI. 16. és a VI. 20. *epistulák*nak a példakövetés perspektívájából végzett összehasonlító elemzésének a konklúziójával. Eszerint az a kép, amelyet az ifjabb Plinius a nagybátyjáról felépít, nemcsak ambivalens, hanem a figyelmes olvasó számára közvetíti azt a finom kritikát is, amely az ifjabb valójában elutasítja az idősebb Plinius életmodelljét, miközben éppen ezzel (is) megalkotja a maga irodalmi monumentumát: Keeline 2018.
  - 17 *Ep. V. 6*, 41–44. A levélnek ezt a teoretikus részletét Plinius saját *ekphrasis*-elméletként értelmezi, és mint ilyenek az irodalomkritikai jelentőségét hangsúlyozza Chinn 2007, 274–278.
  - 18 A retorikai kitérést Quintilianus is *excursus*nak nevezi, *parekbasis*nak / *egressus*nak / *egressiónak* csak akkor, amikor a jelenség hivatalos terminusát adja meg (V. 3, 12).
  - 19 Quintilianus: *Institutio Oratoria* IV. 3, 4. Adamik Tamás fordítása az alábbi kiadásból: Marcus Fabius Quintilianus: *Szónoklattan*. Fordította és a jegyzeteket írta Adamik T., Csehy Z., Gonda A., Kopeczky R., Krupp J., Polgár A., Simon L. Z., Tordai É. Pozsony, 2008.
  - 20 *OCD*, s. v. ‘descriptio’, 1992, 524.
  - 21 Az *evidentiáról* lásd még Quint. *Inst.* VI. 2, 32; VIII. 3, 68.
  - 22 Az *enargeiáról*/evidentiáról mint az *ekphrasist* a *diégésistől*/narratiótól megkülönböztető alakzatról retorikai összefüggésben lásd Webb 2009, 87–106.
  - 23 Ezzel a kijelentéssel természetesen nem azt állítom, hogy a retorika nem rendelkezett esztétikai minőséggel, vagyis nem esztétika és retorika szembeállítására gondolok. A sarkított megfogalmazással a retorika szabta arányosság felülírását kívánom hangsúlyozni.
  - 24 A retorikai képzés kiemelkedő pozíciójáról és jelentőségéről éppen az ifjabb Plinius korában, a Kr. u. 1. században, Ruth Webb a következőt írja: „in the period we are dealing with, rhetoric enjoyed great prestige; it was an active practice studied by a large proportion of male members of the elite and was the focus of much of their intellectual energy” (Webb 2009, 4).
  - 25 Plinius a szónoki beszéd szövegalkotásának kontextusában is kitér a részek terjedelmének és arányosságának a kérdésre, lásd pl. I. 20, 21: *Alius excessisse materiam, alius dicitur non implesse* („Az egyikre azt mondják, hogy túllépte a lehetőségeket, a másakra, hogy nem merítette ki”).
  - 26 A mondat először a *Mindentudás Egyeteme* című televíziós előadás-sorozatban hangzott el 2003-ban, majd nyomtatásban is megjelent: Esterházy 2003, 8. Később visszatér Esterházy *Harminchárom változat Haydn koponyájára* című szindarabjában, erről írja Koltai Tamás színikritikájában (Koltai 2010): „Mielőtt fennakadnánk azon, hogy Esterháznak folyton eszébe jut valami lényegtelen, eltér a tárgytól nyilván, mert nincs elég anyaga Haydnhoz, jobb, ha tisztázzuk, hogy az elkalandozás a fő irány, ha úgy tetszik, a tényleges tárgy.”
  - 27 Nem véletlen, hogy az etrusiai – és a laurentumi – villa alaprajzának rekonstruálására Plinius leírása alapján tett kísérletek rendre kudarcot vallottak, mert a szövegek ellenállnak az efféle megközelítésnek: Tanzer 1924; Buren 1948. A rekonstrukciós kísérletek történetének legfrissebb összefoglalása: DuPrey 1994.
  - 28 *Ep. V. 6*, 13. *Neque enim terras tibi sed formam aliquam ad eximiam pulchritudinem pictam videberis cernere* („Úgy fog tűnni, nem is valódi tájat látsz, hanem annak gyönyörű színével megrajzolt eszményi képét”).
  - 29 *Ep. V. 6*, 35: *et in opere urbanissimo subita velut inlati ruris imitatio* („S ezen egészen városias módon berendezett helyen egyszerre azt veszed észre, hogy egy falusi díszletben vagy”).
  - 30 *Ep. V. 6*, 18: *Pratum inde non minus natura quam superiora illa arte visendum* („Majd egy rét következik: éppen olyan szemet gyönyörködtetővé alkotta a természet, mint a fenti részeket az emberi kéz”).
  - 31 Henderson 2003, 115: „the *Letters* are creative self-dramatization, a literary stab at self-immortalization”.
  - 32 Eleanor Winsor Leach hívja fel a figyelmet arra, hogy az ásatások négy építési fázist különítettek el abból az időszakból, mielőtt Plinius a villa tulajdonosa lett és bővítette az építményt, de a villa még a plinusi fázisában is jóval szerényebb és kisebb volt, mint amit a levél alapján várnánk: Leach 2003, 154, 11. jegyzet.
  - 33 Hindermann 2016, 113.
  - 34 Lásd Leach 2003, 151–155.
  - 35 Leach 2003, 149.
  - 36 Leach 2003, 156.
  - 37 Lásd Wiegandt 2016.
  - 38 Wiegandt 2016, 49–51.
  - 39 Miként Leach fogalmaz, az *otium* idejében végzett *studium* mindazoknak a szellemi tevékenységeknek a gyűjtőneve, amelyekkel Plinius a további *negotiumok* teljesítését készíti elő: Leach 2003, 162; Hindermann 2016, 113.
  - 40 Wiegandt 2016, 53.
  - 41 A kezdetek a hellénisztikus festészetben mutatkoznak, amely térben ábrázolta a mitológiai jeleneteket, annak szereplőit pedig nemcsak térbeliségükben, hanem olyan mértékben lekicsinyítve, hogy az ábrázolás főszereplője a tájképi környezet lett. Azt azonban, hogy a tájbrázolás nemcsak tudatos kompozíciós elemként jelenik meg, hanem önmagáért, vagyis hogy a művészi érdeklődés középpontját maga a táj és benne az épületek alkotják, a római művészetnek kell tulajdonítanunk. Lásd Ling 1991, 142–146. A római szakrális-bukolikus reliefszekkel összefüggésben: Bencze 2017, 65–74.
  - 42 Ling 1991, 143.
  - 43 A Vezúv-környéki városokban előkerült és a nápolyi Museo Archeologico Nazionaleban kiállított freskókról lásd Bragantini–Sampaolo 2009, 408, 438–439, 454–455, 458–468.
  - 44 Ling 1991, 146–147.
  - 45 A kifejezést Mieke Bal leírás-meghatározásából vettem: „a leírás egy látott tárgy szavakkal történő leképezése” (Bal 1998, 162).
  - 46 Ling 1991, 147; Bragantini–Sampaolo 2009, 408.
  - 47 Lásd Miller 1966; Stevens 2009.
  - 48 Az etrusiai és a laurentumi villa-*epistulák* retorikai-narratológiai szempontú elemzését lásd Darab 2019a.
  - 49 Esterházy 2003, 8.

Bibliográfia

- Albrecht, M. von. 2004. *A római irodalom története II.* ford. Tar I. Budapest.
- Ash, R. 2003. „*Aliud est epistulam, aliud historiam... scribere* (Epistles 6.16.22). Pliny the Historian?": *Arethusa* 36, 211–225.
- Augoustakis, A. 2005. „*Nequaquam historia digna?* Plinian Style in *Ep. 6.20*": *Classical Journal* 100/3, 265–273.
- Bal, M. 1998. „A leírás mint narráció” (ford. Huszanagics M.): Thomka B. (szerk.): *Történet és fikció*. Budapest, 135–172.
- Bencze Á. 2017. „Egy hullámzó világ képei. Reális, irreális, szurreális tájkép a korai római császárkorban”: *Ókor* 16/1, 65–74.
- Bragantini, I. – Sampaolo, V. (szerk.) 2009. *La pittura Pompeiana*. Nápoly.
- Buren, A. W. van 1948. „Pliny's Laurentine Villa”: *Journal of Roman Studies* 38, 35–36.
- Chinn, C. M. 2007. „Before Your Very Eyes. Pliny *Epistulae* 5.6 and the Ancient Theory of Ekphrasis”: *Classical Philology* 102/3, 265–280.
- Darab Á. 2019a (megjelenés alatt). „megpróbálom szemed elé tárnai az egész villát”. Ifjabb Plinius villaleírásai (Plin. *Ep.* 2. 17; 5. 6)”: A MIT Összehasonlító Irodalomtudományi Tagozata és a PTE Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszéke „Leírás” című komparatiztikai konferenciáján (2017. november 16–17.) elhangzott előadás szerkesztett változata.
- Darab Á. 2019b (megjelenés alatt). „Performativitás és énformálás az ifjabb Plinius *epistuláiban* (Plin. *Ep.* 6. 16, 6. 20)”: Tóth O. (szerk.): *Biográfia és identitás*. Debrecen.
- DuPrey, P. d. I. R. 1994. *The Villas of Pliny from Antiquity to Posterity*. Chicago.
- Esterházy P. 2003. *A szavak csodálatos életéből*. Budapest.
- Gibson, R. K. – Morello, R. 2012. *Reading the Letters of Pliny the Younger: An Introduction*. Cambridge – New York.
- Henderson, J. 2002. *Pliny's Statue. The Letters, Self-Portraiture and Classical Art*. Exeter.
- Henderson, J. 2003. „Portrait of the Artist as a Figure of Style. P.L.I.N.Y.'s Letters”: *Arethusa* 36/2, 115–125.
- Hindermann, J. 2016. „*Locus amoenus et locus horribilis* – zur Ortsgebundenheit von *otium* in den *Epistulae* von Plinius dem Jüngeren und Seneca”: F. C. Eickhoff (szerk.): *Muße und Rekursivität in der antiken Briefliteratur*. Tübingen, 113–131.
- Jones, N. F. 2001. „Pliny the Younger's Vesuvius 'Letters' (6. 16 and 6. 20)”: *Classical World* 95/1, 31–48.
- Keeline, T. 2018. „Model or Anti-Model? Pliny on Uncle Pliny”: *TAPA* 148, 173–203.
- Koltai T. 2010. „Nem kitérés, maga a mű”: *Élet és Irodalom* 4/2.
- Leach, E. W. 1990. „The Politics of Self-Presentation. Pliny's Letters and Roman Portrait Sculpture”: *Classical Antiquity* 9/1, 14–39.
- Leach, E. W. 2003. „*Otium* as *Luxuria*. Economy of Status in the Younger Pliny's Letters”: *Arethusa* 36/2, 147–165.
- Ling, R. 1991. *Roman Painting*. Cambridge.
- Luck, G. 1961. „Brief und Epistel in der Antike”: *Altertum* 7/2, 77–84.
- Marchesi, I. 2008. *The Art of Pliny's Letters. A Poetics of Allusion in the Private Correspondence*. Cambridge.
- Miller, C. L. 1966. „The Younger Pliny's Dolphin Story (*Epistulae* IX 33). An Analysis”: *The Classical World* 60/1, 6–8.
- OCD 1992. *Oxford Classical Dictionary*. Oxford.
- Schönberger, O. 1990. „Die Vesuv-Briefe des Jüngeren Plinius (VI 16 und 20)”: *Gymnasium* 97/6, 526–548.
- Sherwin-White, A. N. 1966. *The Letters of Pliny. A Historical and Social Commentar*. Oxford.
- Stevens, B. 2009. „Pliny and the Dolphin – Or a Story about Storytelling”: *Arethusa* 42/2, 161–179.
- Tamás Á. 2011. „Énformálás és szövegalakítás”: Kelemen P. – Kozák D. – Kulcsár Szabó E. – Molnár G. T. (szerk.): *Filológia – nyilvánosság – történetiség*. Budapest, 38–54.
- Tanzer, H. H. 1924. *The Villas of Pliny the Younger*. New York.
- Tzounakas, S. 2012. „Pliny and his Elegies in Icaria”: *Classical Quarterly* 62/1, 301–306.
- Webb, R. 2009. *Ekphrasis, Imagination and Persuasion in Ancient Rhetorical Theory and Practice*. Farnham.
- Wiegandt, D. 2016. „*Otium* als Mittel der literarischen Selbstinszenierung römischer Aristokraten in Republik und früher Kaiserzeit”: F. C. Eickhoff (szerk.): *Muße und Rekursivität in der antiken Briefliteratur*. Tübingen, 43–57.